

FIGYELŐ

A teljesség felé – két új forrásgyűjtemény a magyar vonatkozású bizánci kútfőkről. Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez, Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel ellátta Olajos Terézia, Szeged, Lectum Kiadó, 2014. 225 p. – A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai, Összegyűjtötte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Baán István, Budapest, Balassi Kiadó, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, 2013. 703 p.

Moravcsik Gyula 1972-ben bekövetkezett halála után tizenkét évvel, 1984-ben látott napvilágot a magyar bizantinológia meghatározó alakjának forráskiadványa, az *Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* (Budapest, 1984). A magyar medievisztikában jellemzően ÁMTBF-ként emlegetett munka a mai napig felbecsülhetetlen értékű alpmű, nélkülözhetetlen segédkönyve a magyar kora középkor kutatásának. Egyúttal, minthogy a nemzetközileg elismert tudós életművében központi jelentőséggel bírt a magyar–bizánci kapcsolatok kutatása, a Kapitánffy István és Ritoók Zsigmond által sajtó alá rendezett mű méltán tekinthető munkássága egyfajta betetőzésének is.

Az ÁMTBF postumum megjelenését követő közel harminc évben azonban sajnos nem beszélhetünk jelentős bizánci forráskiadó tevékenységről Magyarországon. Ezt a tényt még inkább sajnálatossá teszi, hogy a Moravcsik halála óta eltelt idő alatt a nemzetközi bizantinológia igen komoly eredményeket könyvelhetett el a kútfők megjelentetése terén, elsősorban a *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* – nemzetközi gondozásában készülő – forráskiadvány-sorozat keretei között. De számos további kiadást is kiemelhetnénk, így például a párizsi székhelyű, az athosi kolostorok rendkívül gazdag forrásanyagának közlésére létrejött *Archives de l’Athos*-sorozatot.

Az utóbbi néhány évben azonban számottevő lépések történtek a magyar bizantinológia forráskiadásának felzárkóztatása érdekében. Baán István bizantinológus-történész, a miskolci egyetem korábbi professzora, görög katolikus pap 2013-ban tette közzé *A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásai* című, az ÁMTBF-t folytató forrásgyűjteményét, míg Olajos Terézia bizantinológus, a Szegedi Tudományegyetem professor emeritája 2014-ben egészítette ki Moravcsik munkáját az Árpád-korra vonatkozóan *Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez* címet viselő művével. Jelen rövid írás célja e két munka bemutatása.

Olajos Terézia évtizedek óta a magyar bizantinológia egyik meghatározó alakja, nemzetközileg elismert szaktudós. A *Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez* összesen huszonöt olyan bizánci forrást, illetve forrásrészletet közöl, amelyek az Árpád-kori magyar történelemhez szolgálnak adalékokkal, s túlnyomórészt csak az ÁMTBF 1984-es megjelenése óta váltak ismertté. A kötet külön érdeme, hogy minden benne szereplő kútfőt elsőként tett elérhetővé magyar fordításban. Közülük hatot (kötetbeli számuk szerint a IV., V., X., XVIII., XXIV. és XXV. kútfőket) korábban még említés szintjén sem érintett a magyar történetírás.

A munka könnyen áttekinthető szerkezetű, tipográfiaileg igényes gyűjtemény. Olajos Terézia bevezető tanulmányát a forrásszövegek kronológiai rend szerinti listája követi, megkönnyítendő az

áttekintésüket. A kötet végén gazdag bibliográfiai jegyzék segíti elő a további tájékozódást, amelyet két, a Chalkidiké-félsziget X–XIII. századi viszonyait szemléltető térkép követ (a térség több, a kötetben közölt forrás keletkezési helye), majd az ilyesfajta kiadványok esetében elengedhetetlen görög és magyar névmutató, végezetül pedig a tartalomjegyzék. A kötet lektorálását Baán István végezte, míg a névmutató elkészítésében Balogh László működött közre.

A kötetben összesen huszonöt forrást talál az olvasó a 899–1262 közötti időszakból, közülük egy a függelékben kapott helyet. Fontos megemlíteni, hogy a kútfők többségét a kiadvány nem közli teljes szövegében, hanem csak a magyar vonatkozású részleteket, illetve az ezek értelmezéséhez szükséges szövegrészeket adja közre, ami teljesen indokolt, hiszen a mű legfontosabb célja az egyes források Árpád-kori magyar történelemhez köthető adalékainak hozzáférhetővé tétele.

Minthogy Olajos Terézia gyűjteményét Moravcsik munkájának kiegészítése végett állította össze, ezért annak módszertana, szerkezete, illetve formai megoldásai igazodnak az *Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* által alkalmazott elvekhez. A forrásgyűjtemény bilingvis, először mindig az eredeti görög szöveg átírását hozza, majd ezt követően a magyar fordítást. A görög szövegek közlése a nemzetközileg elfogadott jelrendszer alkalmazásával történik. A hehezet- és hangsúlyjelek, illetve más helyesírási kérdések terén a közölt görög szövegek az eredetijüket követik, abban az esetben is, ha az eltér a korabeli nyelvi normától, igazodva ezzel a nemzetközi bizantinológia megszokott gyakorlatához. Ilyen esetekben kommentár közli a bevett formát, így segítve az értelmezést.

Amennyiben valamely irodalmi szöveghez készült kritikai kiadás, a kiadvány feltünteti ezt, s a jelzett kiadás *apparatus criticus*ának szövegkritikai megjegyzéseit is közli. A görög nevek és fogalmak átírása során Olajos Terézia a klasszikus görög nyelv megszokott tudományos átírását alkalmazta, különösen indokolt esetekben feltüntetve a magyar tudományosságban megszokott névalakot is (így például Kónstantinosz Porphyrogennétosz neve lábjegyzetben Bíborbanszületett Konstantin alakban is szerepel).

Szem előtt tartva a klasszikus görög és a források idején használt bizánci görög kiejtés közötti igen komoly különbséget, bizonyos nevek esetében a korabeli hangalakot is megadja a kötet, zárójelben vagy lábjegyzetben. Az értelmezést segítő alapos tartalmi kommentárok lábjegyzetben szerepelnek, az egyes kútfőket pedig magyar nyelvű bevezető előzi meg, amely röviden bemutatja az adott forrást és – amennyiben ismert – annak szerzőjét. A bevezető után találjuk a fennmaradt kéziratok, a kiadások, illetve a vonatkozó szakirodalom jegyzékét, amit a görög átírás, majd a magyar fordítás követ.

A kötetben szereplő kútfők között a diplomatikai források (szerződéses, oklevelek, zsinati akták, stb.) dominálnak, az összesen huszonöt szövegből tizennyolc ebbe a csoportba sorolható. Helyet kapott továbbá a kiadványban három retorikai mű, valamint egy klasszikus értelemben vett történetírói munka, León Diakonos *Historia* című művének egy részlete. Olyan különleges forrásokkal is találkozunk benne mindazonáltal, mint például a Philotheos által összeállított X. század végi udvari protokollkézírnnyvből származó szemelvény, illetve egy középkori görög nyelvű szindarab egyik jelenete.

A közreadott források, s így a bennük megjelenő magyar vonatkozású adalékok nagyon különböző jellegűek, ennek folytán pedig tudományos felhasználhatóságuk és jelentőségük terén is nagymértékben eltérnek egymástól. Találkozunk X. századi magyar kalandozás okleveles említésével éppúgy, mint a VI. (Bölcs) León (886–912) idején a császári testőrségben szolgáló magyarokra tett utalással, vagy az ortodox egyházi szervezet magyarországi jelenlétének esetleges nyomaival (ez a sokat vitatott *Turkia metropolitája*-kérdés). De ugyanígy találni példát a magyarság szimbólumként történő megjelenésére, illetve helyi magyar földbirtokos említésére is.

Ezt a nagyfokú heterogenitást érthetővé teszi, hogy a kötet célja kiegészítést adni Moravcsik forrásgyűjteményéhez, s így igen sokféle – az Árpád-kori magyar történethez valamilyen adalék-

kal szolgáló – kútfő kaphatott benne helyet. Ennek eredményeként több szakterület képviselői is haszonnal forgathatják a kiadványt. A könyv – az Olajos Terézia munkáinak esetében megszokott módon – igényes, színvonalas, valóban mintaszerű összeállítás, Moravcsik forrásgyűjteményének hasznos kiegészítése.

Moravcsik Gyula művének – a néhai tudós által is tervbe vett, de halála miatt meg nem valósított – kronologikus folytatását valósította meg Baán István, aki Olajos Teréziához hasonlóan évtizedek óta a magyar bizantinológia kulcsfontosságú alakja, nemzetközileg jegyzett kutató. Forráskiadványának, *A XIV–XVI. századi magyar történelem bizánci és kora újkori görög nyelvű forrásainak* megjelenése komoly hiányt töltött be, hiszen e rendkívül gazdag forrás csoport legtöbb darabja korábban egyáltalán nem volt elérhető magyar nyelven, közülük sok pedig idegen nyelven is csak nehezen volt hozzáférhető.

A könyv könnyen kezelhető, adatgazdagsága mellett is jól áttekinthető, tipográfiai téren példamutató munka. A kötet legelején a tartalomjegyzék kapott helyet, utána a Ritoók Zsigmond által írt előszó olvasható, majd a szerző saját bevezetője és a kötethez írott tanulmánya. Ezt követik a kiadott források, összesen negyvenhat fejezetben. Ez után külön fejezet összesíti, hogy a kor szak egyes magyarországi eseményei pontosan mely, a kötetben szereplő forrásokban kerülnek említésre, amit a rövidítésjegyzékek, a részletes bibliográfia, végezetül pedig a görög és a magyar névmutató követnek. A versek műfordítója Szabó Pál volt, a görög szövegeket a fordítással Tóth Anna vetette egybe, míg a mutatók elkészítésében Kormos Julianna működött közre.

Könyvében Baán István a bizánci és kora újkori görög nyelvű kútfők 1301 és 1598 közötti magyar történelemre vonatkozó részleteit gyűjtötte egybe, a legapróbb említésekre is kiterjedően. Érdekesség, hogy a görög forrásokban jellemzően *Ungrovlachia* névvel jelölt Havasalföld korabeli történetére vonatkozó említéseket is tartalmazza a kötet, amelyet a középkori magyar állam bukásáig Magyarország és Havasalföld között fennállt – Bizáncban is jól ismert – szoros kapcsolattal indokol.

Módszertani tekintetben a kötet az *Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, illetve Moravcsik Gyula egy másik jelentős műve, a *Byzantinoturcica* (I–II, Budapest, 1942–1943, 2., átdolgozott kiadás Berlin 1958) által alkalmazott megoldásokra támaszkodik. A munka ennek megfelelően görög–magyar kétnyelvű, baloldalt az eredeti görög szöveg átírása, jobboldalt pedig ennek magyar fordítása olvasható. Amennyiben ez szükséges lehet valamely forrásrészlet értelmezéséhez, a magyar fordítás fölött dőlt betűvel szedve olvasható a leírt események előzményeinek rövid összefoglalása.

A görög szövegek közlése során Baán István a nemzetközi tudományos gyakorlatot veszi alapul, a *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* forráskiadvány-sorozatot tekintve mintának. A görög szövegek átírása szövegghű, az esetleges alternatív olvasatokat az *apparatus criticus* közli. Amennyiben a forrást már publikálták a *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* keretei között, úgy a kritikai apparátus követi az ebben a mértékadó sorozatban használt rövidítéseket. A görög nevek és fogalmak átírásakor a kötet a klasszikus görög nyelv tudományos átírását alkalmazza, ám az uralkodók nevei és a meghonosodott földrajzi nevek kivétel nélkül a magyar történettudományban megszokott alakban szerepelnek.

Annak okán, hogy a késő középkorban használt bizánci görög kiejtés többnyire egyezést mutat a mai újkörög kiejtéssel, ezért az egyes nevek klasszikus alakja mögött zárójelben ez a formájuk is feltüntetésre kerül. A török nevek, illetve fogalmak esetében a mű jellemzően az akadémiai átírást alkalmazza, ugyanakkor néhány esetben a már meggyökeredzett hazai gyakorlat érvényesül. Az egyes forrásszövegek legelején az olvasó bevezetővel találkozik, amely röviden bemutatja az adott kútfővel és annak szerzőjével kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat. Ezt követően szerepelnek az egyes kiadások, a fennmaradt kéziratok, valamint a további tájékozódást segítő irodalomjegyzék.

A kötetben szereplő források jelentős műfaji sokféleséget mutatnak. Találkozhatunk köztük oklevelekkel, amelyek körében az egyházi oklevelek dominálnak, s rendszerint nem annyira a katolikus Magyar Királyság, mint inkább az orthodox Havasalföld (Ungrovlachia) jelenik meg ben-

nük. Az antikvitásból örökölt mintákat továbbvivő, magas műveltségű olvasóközönséget megcélzó történetírói munkák érdeme, hogy keresik az események közötti összefüggéseket, megpróbálnak magyarázattal szolgálni az események alakulására. Megemlítendő mindazonáltal, hogy a bennük szereplő szónoklatok és párbeszédek történelmi hitele rendszerint kétséges, alapvetően egyes személyek bemutatását, illetve a művek olvasmányosabbá tételét szolgálják. Emellett aránytalanná teheti a leírásukat az a tendenciájuk, hogy a személyesen is átélt eseményeket rendre részletesebben tárgyalják, mint a csak közvetetten ismerteket.

A személyesség még erőteljesebb az emlékiratok esetében, amelyeknek erényük – az esetleges első kézből származó hiteles információk mellett – a precíz kronológiai adatokra való törekvésük. Ez a krónikákkal rokonítja őket, amelyek évkönyvszerűen közlik adataikat, a korabeli görög köznyelvet használják és gyakran erősen pártos szemléletmód jellemzi őket. Külön műfajt képeznek az ún. „kiskrónikák”, melyek csupán egy eseményt és annak időpontját közlik, összefüggések feltárására, bővebb kommentárra egyáltalán nem törekszenek. Fő érdemük bizonyos események pontosabb keltezésének lehetővé tétele. A kiskrónikák által szolgáltatott adalékok mindegyike a források utolsó, negyvenhatodik fejezetében kapott helyet.

Szolgálnak történelmi jellegű adatokkal jegyzetek is, amelyek többnyire kódexek margináliáiban maradtak az utókorra. A szentéletrajzok, mint történetírás és vallási irodalom sajátos ötvözetei is képviseltetik magukat a kötetben, s – erős *topos*-követésük dacára – forrásértékük jelentősnek mondható. Hivatalos és magánlevelek is bekerültek a válogatásba, amelyek nagyobb személyességre kínáltak lehetőséget, de nem szabad elfeledkezni erős műfaji kötöttségeikről, valamint arról, hogy Bizáncban – az antikvitáshoz hasonlóan – a leveleket nem ritkán nyilvános felolvasására szánták.

Hasonlóképpen jelen vannak a kútfők körében a beszédek, amelyek közül jellemzően az *enkómionok*, vagyis dicsőítő beszédek tartalmaznak magyar vonatkozású adatokat. Bizonyos teológiai művekben a középkori Magyar Királyság törökellenes harcokban játszott szerepére találhatók alkalmi utalások. Végezetül egyes korabeli bizánci költeményekben is felbukkannak magyarokra vonatkozó részletek, bár valóság és képzelet elkülönítése nem mindig egyszerű esetükben, az esztétikusnak ítélt költői képek felvonultatása pedig egyértelműen elsőbbséget élvezett az események részleteinek pontos megörökítésével szemben.

A mű kellőképpen reflektál is a forrásokban megjelenő magyarság- illetve Magyarország-képre. Röviden és informatívan mutatja be a bizánci kultúra történetírással, illetve külföldiekkel kapcsolatos legfontosabb attitűdjeit, a tárgyalt korszak meghatározó politikai fejleményeit, illetve a korabeli magyar és bizánci társadalmat összekötő és elválasztó vonásokat. Összességében elmondható, hogy Baán István olyan segédkönyvet hozott létre, amely méltó folytatása Moravcsik Gyula művének, s hosszú ideig fogja segíteni a magyar történészek munkáját.

SZEGVÁRI ZOLTÁN